

Ny och äldre historieskrivning om Danmark under tidig medeltid

AV

CURT WEIBULL

I.

Knappast någon tid i Danmarks historia torde under 1900-talet ha tilldragit sig ett livligare historiskt intresse än tiden från Sven Estridsens död år 1074 till Knud VI åren 1182–1202. Tiden är de stora Lundensiska ärkebiskoparnas – Askers, Eskils, Absalons och Andreas Sunesens – och de berömda männens av det danska kungahuset – Knud den heliges, Erik Ejegods, Knud Lavards och Valdemar den stores. Sedan långliga tider var helgonlegender och Saxos Gesta danorum huvudkällorna för denna tids Danmarks historia.

År 1915 disputerade jag på en avhandling: »Saxo. Kritiska undersökningar i Danmarks historia från Sven Estridsens död till Knut VI«. Min Saxoforskning väckte en häftig och nedgörande kritik från tidens danska historiker. Av dessa skrev Knud Fabricius och Jørgen Olrik sammanlagt 300 sidor i dansk Historisk Tidsskrift.¹ De underkände min Saxoforskning. I den fann de knappast en detalj av värde.

I Erik Arups »Danmarks historie« från år 1925 och i Hal Kochs »Danmarks Kirke i den begyndende Højmiddelalder« från år 1936 kom nya signaler. Mina synpunkter och resultat började vinna erkännande och har numera sedan länge åtnjutit det. »De detroniserade Saxo«, skriver Aksel E. Christensen, »som det store sandhedsvidne om Dan-

I denne afhandling imødegår Curt Weibull Carsten Breengaards disputats fra 1982, Muren om Israels hus. Regnum og sacerdotium i Danmark 1050–1170.

¹ Fabricius, K., Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga. Historisk Tidsskrift, VIII:6, s. 285–386; Olrik, J., Om Forholdet mellem Saksos og Knytlingesagas Fremstilling af Danmarks Historie 1146–1187. Historisk Tidsskrift, X:1, s. 131–190. Den samme, Studier over Saksos historiske Kilder. Historisk Tidsskrift, X:2, s. 149–289.

marks ældste historie». ² Carsten Breengaard inleder också sin avhandling »Muren om Israels hus« med orden: »Med Curt Weibulls analytiske Saxo-studier blev ikke blot tilliden til Saxos detaljer afgørende svækket. Selve det, der kunne kaldes Saxo-syntesen, blev problematiseret. Og det så gennemgribende, at hele den hidtidige helhedsforståelse af perioden fra Svensønnerne til Valdemar den Store måtte forekomme at ligge i ruiner«. ³

Vid återuppbyggandet av denna tids Danmarks historia har enligt Carsten Breengaard Erik Arup i sin »Danmarks historie« och Lauritz Weibull gått i spetsen; den senare genom en liten uppsats på 28 sidor i första bandet av tidskriften Scandia. Dess titel var »Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. Grunddrag i Danmarks historia under 12. århundradet«. Uppslaget till uppsatsen fick min bror från min Saxoavhandling. Han drog konsekvenserna av denna, liksom jag en gång i min bok om »Sverige och dess nordiska grannmakter« fått uppslaget och dragit konsekvenserna av hans »Kritiska undersökningar«. I sin uppsats hävdade Lauritz Weibull, att »Danmarks historia i det 12. århundradet är knuten till två män: Eskil och Absalon. De är bärarna av de ledande inbördes kämpande idéer, som behärskar århundradet. Den ena idéströmningen förnimmes i Roskildekrönikan och Liber daticus. Den andra når oss hos Saxo«.

Lauritz Weibulls uppsats fick, säger Carsten Breengaard, »en umådelig indflydelse på opfattelsen af hundredåret efter Sven Estridsens død...« Dess betydelse är enligt honom »massiv« för de sista två människoåldrarnas historieskrivning, »ja, det er formodentlig uden sidestykke, at en i omfang så beskeden artikel har indeholdt en så gigantisk inspiration«. ⁴

2.

I sin, vid Köpenhamns universitets Teologiska Fakultet ventilerade avhandling »Muren om Israels hus« på 327 sidor, löper Carsten Breengaard – liksom en gång Knud Fabricius och Jørgen Olrik mot min avhandling – till storms mot Lauritz Weibulls uppsats på 28 sidor om »Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo«. Stormen når även de delar av min Saxo-avhandling, som gäller helgonlegendernas

² Christensen, Aksel E., Mellem vikingetid og Valdemarstid. Historisk Tidsskrift, XII:2, s. 31; omtryckt i Danmark, Norden og Østersøen. Udvalgte Afhandlinger, s. 9.

³ Breengaard, Carsten, s. 13, I det följande C.B.

⁴ Idem, s. 14, 320.

värde som historiska källor, Roskildekrönikans och den isländska Knudsagans uppfattning av Knud den helige, kung Valdemars inställning till den påvliga schismen åren 1159–1162 och orsakerna till ärkebiskop Eskils landsflykt åren 1161–1167. Praktiskt taget allt i dessa delar av min avhandling bör enligt Carsten Breengaard »afvises» eller är »uholdbart». Han stannar inte med att avvisa vad han med ett underligt namn kallar »Weibull-syntesen». Med oförminskad styrka drabbar stormen även så gott som hela den danska historieskrivningen om denna period från tiden efter Johannes Steenstrup och Hans Olrik. Främst drabbar stormen två – liksom deras föregångare Erik Arup – utmärkta historiker, Hal Koch och Aksel E. Christensen. Båda har sökt lösa problemet att skriva Danmarks historia under denna period utan att endast referera helgonlegender och Saxos Gesta danorum. Stormen når även Ernst Bernheim, efter min mening en av medeltidsforskningens stora historiker. Han har gjort många bestående iakttagelser. En av dessa är, att latinska ord under medeltiden ofta nog inte haft den betydelse som står att vinna från nutida latinlexika. Dessa återger deras klassiska och senklassiska betydelse. Beklagligtvis sker avvisandet, som Carsten Breengaard själv säger, med »skarphed». Hans avhandling präglas av ett »odium teologicum», som till och med riktar sig mot den för 800 år sedan avlidne »partigænger» ärkebiskop Eskil.

Trots alla Carsten Breengaards »afvisningar» bibehåller jag ännu i stort sett den uppfattning av Danmarks historia efter Sven Estridsens död, som Lauritz Weibull och jag för närmare 60 och för 70 år sedan framlade och som godtagits av och ligger till grund för en följande dansk historieskrivning. Jag har sålunda inte blivit övertygad av Carsten Breengaards uppfattning av förhållandet mellan »Regnum och Sacerdotium» i Danmark under åren 1050–1170, inte heller av mångt och mycket annat i hans avhandling. Denna innebär i mycket ett återvändande till Johannes Steenstrups, Hans Olriks och deras samtidas historieskrivning.

En i detalj genomförd diskussion av Carsten Breengaards stora avhandling skulle kräva en bok. Jag avstår från att skriva en sådan. Jag lämnar åt en framtida historieforskning att eventuellt ta ställning till Carsten Breengaards angrepp på Lauritz Weibulls »gigantiska inspiration» samt på Hal Kochs och Aksel E. Christensens forskning. I en Exkurs har jag dock tagit upp några få av dessa angrepp på min brors uppsats.

Jag skall däremot här mera ingående diskutera angreppen på vissa delar av min egen avhandling om Saxo. Av denna diskussion torde man även kunna dra slutsatser om övriga delar av Carsten Breengaards avhandling.

3.

Vid tiden omkring senaste århundradeskiftet, den tid, då min avhandling om Saxo tillkom, var historieforskningen i Tyskland och Frankrike i hög grad inriktad på metodiska frågor och källkritik. Bland de frågor, som under denna tid diskuterades, var helgonlegender som historiska källor. De stod i låg kurs. »De torde numera«, skrev jag i min avhandling, »vara allmänt erkända såsom en av tidevarvets värdelösaste litterära produkter, när det gäller att fastställa historiska fakta eller att följa ett historiskt händelsesförlopp».⁵

Dansk historieskrivning var oberörd av denna värdesättning av helgonlegender ute i Europa. Knud den heliges och Knud Lavards historia skrevs i all huvudsak på grundval av helgonlegenderna. Historikerna var bundna av gamla traditioner. I spetsen för en ny uppfattning gick både i Danmark och i Sverige icke-historiker. I Danmark var det en klassisk filolog, M. Cl. Gertz, i Sverige en blivande arkeolog, Knut Stjerna. År 1907 utgav Gertz skriften »Knud den heliges Martyrhistorie«. I denna och i utgåvan av helgonlegenderna om Knud den helige karaktäriserade han dessa inte, som Carsten Breengaard på ett ställe säger, »noget vagt«, utan med all önskvärd skärpa såsom »religiøse tendensskrifter af reneste vand».⁶

Gertz bröt nya vägar för historisk forskning. I min avhandling om Saxo fullföljde jag med nya argument Gertz' uppfattning.

Under studiet av den medeltida helgonlitteraturen och annan medeltida litteratur hade jag gjort iakttagelsen, att samma, nutiden främmande synpunkter och ofta nog samma uttryckssätt, ständigt återkom i denna litteratur. Kyrkans män, som flertalet författare var, inpressade de med sällsynta undantag, av vilka Saxo var ett, den kunskap, som de hade om en person, i allmänna fraser och schemata. Jag fann senare, att Ernst Bernheim gjort samma iakttagelse. Hans skrifter hade tidigare inte uppmärksamats i nordisk historieforskning. Han hade även, betydelsefullast av allt, lett i bevis, att allt detta ytterst härflöt ur Augustinus verk »De civitate Dei« och dettas efterföljare. Bland de många av dessa senare var författaren av ett arbete, som numera allmänt kallas Pseudo-Cyprianus, av betydelse. Dess inflytande över medeltida föreställningsliv har, för att låna en medeltidsforskares ord varit så stort, att man inte lätt kan råka i fara att förirra sig i hyperboler. Carsten Breengaard står främmande för allt detta, som jag utförligt redogjort för i min avhandling

⁵ Weibull, Curt, Saxo, s. 52; C.B., s. 124. C.B. tillskriver mig ensam denna uppfattning. Han förbiser, att jag skriver, att uppfattningen »torde vara allmänt erkänd«. Frågan är obetydlig, men skillnaden är markant.

⁶ Gertz, M.Cl., ovan a.a. s. 85, 43; C.B., s. 128.

om Saxo. Denna Ernst Bernheims insats i medeltidsforskningen, enligt min mening en av de mest betydelsefulla under de senaste 100 åren, avfärdar han överlägset som »i hovedsagen et idéhistorisk modefænomen fra perioden omkring århundredskiftet».⁷

Carsten Breengaard söker till sitt värde nedsätta min uppfattning i denna fråga. Det synes, skriver han, för det första »ikke af Curt Weibull at være ført noget egentlig bevis for konkret forbindelse mellem Pseudo-Cyprian og Odenselitteraturen. Der fremføres i undersøgelsen intet, der konkret sandsynliggør, at Odenselitteraturens forfattere skulle have læst denne tidligmiddelalderlige traktat. Den parallelstilling, der er en af Curt Weibulls mest benyttede metoder til afsløring af afhængighed mellem kilder, mangler ganske her».⁸

Det senaste är riktigt. När jag i yngre dagar, för mer än 70 år sedan, skrev min Saxoavhandling, gjorde jag mig skyldig till ett förbiseende. Jag förbisåg ett parallellställe, som evident visar, att Pseudo-Cyprianus varit känd och använd i Lund.

Pseudo-Cyprianus:

Advenis et pupillis et viduis
defensorum esse ... pauperes
elemosynis alere.

Liber daticus 10 juli:

Pauperes alebat ... orphanorum
pater, defensor viduarum
et patronus advenarum.

Odenselegendernas författare har inte varit mindre kunniga än prästerna i Lund. De har endast i Passio kap. III, av Ailnoth i kap. VII och om Sven Estridsen i kap. II något omskrivit Pseudo-Cyprianus ord, men innehållet är det samma.

Jag har ytterligare uppvisat hur den augustinska världs- och historieuppfattningen med sina efterföljare, och bland dem Pseudo-Cyprianus, »med sin stereotypa personuppfattning helt genomsyrat Odenselitteraturen». Detta gäller inte blott i karaktäristiken av Knud den helige och hans liv och död, utan även av Sven Estridsen. Jag använder inte mindre än 13 sidor härtill. Dessa sidor har undgått Carsten Breengaards uppmärksamhet. Han förtiger dem.⁹

⁷ C.B., s. 128, 129.

⁸ Niels Skyum-Nielsen har enligt C.B. s. 126 i boken »Kvinde og Slave» gett en positiv värdering av Knuds kungadöme »idet kilderne (helgonlegenderna) efter Skyum-Nielsens opfattelse synes udvise en kongelig omsorg for det han forstår som det virkelige folk, de fattige og sultende menneskehobe». Skyum-Nielsen har förbisett, att denna helgonlegendernas uppfattning inte är originell för Knuds kungadöme. Den tillhör Pseudo-Cyprianus bild av en »rex iustus».

⁹ Vitae sanctorum danorum, s. 64, 93, 86. Weibull, Curt, s. 58-71, 82.

För det andra »synes» jag förnekande besvara frågan om »de intresser, der ligger bag Odenselitteraturen har noget med den politiske og kirkelige virkelighed at gøre». Detta hör enligt Carsten Breengaard »utvivlsomt» samman med att jag skall uppfatta både Passio och Ailnoth som *rena legender*. Här tillägger Carsten Breengaard mig en uppfattning, som jag aldrig haft och polemiserar mot den. Jag har till och med i min avhandling sökt fastställa det historiskt värdefulla, som Odenselitteraturen ger till Danmarks historia. Även detta har undgått Carsten Breengaards uppmärksamhet. Han förtiger även detta.¹⁰

Carsten Breengaard har i sin avhandling återvänt till den uppfattning av helgonlegendernas värde som historisk källa, som man i Danmark hade för inemot 100 år sedan. »Efter min mening», skriver han, »er denne historie (den politiska och kyrkliga) så massivt placeret, at det er rimeligt at tale om *historieværker* med visse sekundære legendariske træk». Odenselitteraturen, heter det vidare, har »karakter af krøniker». Min uppfattning är den rakt motsatta. Odenselitteraturen är legender med vissa sekundärt historiska drag.

Carsten Breengaards uppfattning, att Odenselitteraturen skulle vara historieverk eller krönikor, faller redan på att i denna litteratur en huvuddel av Kristi passionshistoria, som Gertz visat, överflyttats på kung Knud. Mycket annat har överflyttats på honom från den bild av en medeltida idealkung, en »rex iustus», som med utgångspunkt i augustinsk världs- och historieuppfattning fått ett nedslag i Pseudo-Cyprianus. Carsten Breengaards uppfattning motsäges även av den roll, som Djävulen och Gud i Odenselitteraturen spelar i kung Knuds hela historia. Denna är i Odenselitteraturen förvandlad till en strid mellan Djävulens rike och Guds rike. Striden har börjat redan i kung Knuds ungdom och fortsätter ända till hans död. Djävulen utspänner listiga snaror, säges i Odenselitteraturen, och går omkring som ett rytande lejon, vilket söker vem han uppsluka mände. Guds straff till folkets förbättring drabbar Danmark med hungersnöd efter mordet på Knud den helige.

Odenselitteraturens författare har aldrig avsett att skriva historieverk eller krönikor. De skrev sina helgonlegender för att fastslå kung Knuds helighet och ge »lectiones» för helgongudstjänsten vid kyrkorna i Odense och annorstädes. Ett annat syfte var, som det säges i Passio sancti

¹⁰ Uppfattningen att helgonlegenderna om kung Knud är rena legender synes åtminstone delvis bero på en egendomlig missuppfattning. Jag har inte överallt utskrivit ordet helgonlegender utan förkortat det till legender. Så s. 75, som C.B. anför till stöd för sin uppfattning. Jfr. Gad, T., *Legenden i dansk Middelalder*, s. 151, 152.

¹¹ C.B., s. 130.

Kanuti, att tjäna till efterliknelse av alla kristna, enligt Ailnoth till efterliknelse av kung Niels.¹² Den religiösa tendensen har, i motsats till vad Carsten Breengaard anser, medvetet trätt i första linjen. De historiska beståndsdelarna är sedda ur religiösa synvinklar. De har övergått till att i första hand endast bilda staffaget för religiösa betraktelser och moraliska lärdomar.

Carsten Breengaard synes mig inte ha insett skillnaden mellan helgonlegender och historieverk. Denna framgår dock tydligt av en jämförelse mellan de danska helgonlegenderna om Knud den helige och Knud Lavard och de danska historieverken, Roskildekrönikans, Sven Agesens och Saxos Danmarks historia. De förra är religiösa skrifter med klar religiös tendens; de senare är historiska skrifter med klar politisk tendens.

4.

Präster och munkar i Odense har gjort den av jylländare och fynbor ihjälslagne kung Knud till martyr och helgon. Ett märkligt företag, ett mästerstycke. Det har väsentligen skett genom att skickligt utnyttja den hungersnöd, som drabbade Danmark efter kung Knuds död. Därtill kom, vad många av dessa präster och munkar säkerligen själva trodde, att man lärde ett lättroget folk, att mirakler gav klar kunskap om kung Knuds helighet. Två kyrkans män skrev var sin helgonlegend om kung Knud. De gav en i allo panegyrisk framställning. De skildrade honom som en medeltida idealkung, en »rex iustus«, en from Gudsrikets förkämpe, vars blanka sköld inte fläckades av någon skugga.

Vid sidan av denna uppfattning och tradition gick emellertid enligt min mening en annan, den politiska. Dess ursprung är att söka i kretsen av kung Knuds motståndare. I denna betraktade man honom såsom en våldshärskare och tyrann. Till en eftervärld har denna uppfattning bevarats av två källor, Roskildekrönikan och den isländska Knudsagan. Den omtalas även av Sven Agesen och Saxo.

Roskildekrönikans korta kung Knuds historia lyder: »Då Knud genom en ny ohörd lag, 'nova lege et inaudita', tvingade folket att betala en skatt, som de våra kallar nefgjald, blev han fördriven från Jylland över till Fyn och led, »magna confessione cordis«, martyrdöden framför altaret i den helige martyren Albans kyrka i Odense. Hans kropp hedras med stora mirakler, Kristus förhärligas i sin martyr«. ¹³ Orden »magna confessione cordis« har av mig och andra översatts med »stor ånger i

¹² Vitae sanctorum danorum, s. 62, 79.

¹³ Scriptores minores, I, s. 23.

hjärtat« eller liknande. Min och andras översättning må enligt Carsten Breengaard avvisas. »'Magna confessione cordis' uttrycker nemlig ikke indrømmelse af synd, men *bekendelse* af synd«. För denna uppfattning hänvisar Carsten Breengaard till Odenselitteraturen, i vilken uttrycket också förekommer. Möjligheten att uttrycket i Odenselitteraturen skulle innehålla »en politisk indrømmelse«, idet kung Knud »tilslutter sig en negativ vurdering af sin regeringstid«, är enligt honom »naturligvis« uteslutet. Så otroligt det kan förefalla, har Carsten Breengaard emellertid stympat den äldsta och tillförlitligaste helgonlegendens, Passios, utsago. Det säges i denna: Kung Knud »gentog bekendelsen af sine fejl og overtrædelser og forøgede angerens velfortjente løn, modtog med ærefrygt og inderlig fremhed Herrens legemes sakramente« (Hans Olriks övers.). Orden »fructus penitentie dignos adauxit«, i vilka kung Knud genom ånger ansluter sig till en negativ värdering av sin regeringstid, har av Carsten Breengaard ersatts med en rad punkter.¹⁴

I motsats till Odenselitteraturen har Roskildekrönikan inte ett enda ord om kung Knuds kyrkliga och religiösa strävanden och inte heller om hans fromhet. Helgonglorian har han inte vunnit genom dessa. Han har vunnit den genom »magna confessione cordis« och genom att hans kropp hedrats med stora mirakler. Carsten Breengaard driver uppfattningen, att krönikan genom användandet av begreppen »nova lege et inaudita« »ikke vurderer konfliktens årsag, men refererer blot en historisk kendsgerning«. Han förbiser här två förhållanden. Det ena är, att bakom orden »nova lege et inaudita« ligger en anklagelse för ett kungligt politiskt maktövergrepp.

Den danske kungen hade på kung Knuds tid ingen lagstiftningsrätt, allra minst någon rätt att stifta rikslagar. Lag stiftades på tingen i de danska huvudlanden och gällde endast i dessa. Reaktionen mot kung Knuds lagstiftning var så stark, att ingen dansk kung, möjligen med undantag av Erik Ejegod, under mer än 100 år efter Knuds dråp med säkerhet kan visas ha stiftat någon lag. Den första med full säkerhet av en dansk kung stiftad lag är Knud VI:s lag om mansdråp av den 20 september år 1200, men denna var ingen rikslag. Den gällde endast i Skåne.¹⁵

Ailnoth berättar i sin helgonlegend att även upprorsmännen betraktade kungens lagar som ett maktövergrepp. Han skriver: »De räknade det för en skam att underkasta sig kungliga lagar och i makt hålla sig för

¹⁴ C.B., s. 54; Olrik, Hans, Danske helgeners levned, s. 16. Confessionem etiam pro erratibus ac delectis iteravit, fructus penitentie dignos adauxit, dominici corporis sacramentum ... accepit. Vitae sanctorum danorum, s. 69.

¹⁵ Jørgensen, P.J., Dansk retshistorie, § 2 III, IV, § 4 I; C.B., s. 56.

ringare än kungen». ^{15a} Om våldshärskaren, tyrannen kung Knud vittnar i Roskildekrönikans korta framställning inte blott detta politiska maktövergrip. Härom vittnar för det andra, att kung Knud genom den nya och ohörda lagen *tvingade* danska folket att betala en skatt, en »nefgjald«.

Sven Agesen och Saxo har känt Roskildekrönikan. Båda har gett sig i direkt polemik mot dess uppfattning av kung Knud. »Det var inte«, skriver den förre, »som vissa folk menar, på grund av alltför stor grymhet och hårdhet eller på grund av det otåliga ok, som han i sin grymhet hade lagt på allmogen, »plebi«, som han blev dräpt.« Anledningen var en annan, säger han, och framlägger denna.¹⁶ Saxo säger: Allteftersom miraklernas antal växte, nödgades Knuds »nidske avindsmend« tillstå deras kraft, men dråpet vidblev de dock att försvara; de erkände visserligen kung Knuds helighet, men påstod, att denna var vunnen inte genom hans förtjänster i livet utan genom hans botgöring i sina sista stunder. Deras efterkommande är medskyldiga i forna tiders villfarelser. Det är inte möjligt att få dem till att låta sitt hat fara och uppriktigt erkänna kung Knuds helighet. Sven Agesens och Saxos ord visar, att på deras tid, omkring år 1200, i Danmark funnits två markanta, varandra politiskt-ideologiskt motsatta traditioner om kung Knud. Självfallet har jag däremot inte, som Carsten Breengaard säger, »synes (min kursiv) at have tolket Roskildekröniken ud fra Saxos ord«, eller ha letat efter en Knud-kritisk tradition och tolkat den äldre källan, Roskildekrönikan, utifrån den yngre Saxo.¹⁷

Carsten Breengaard har gett en ny tolkning av Roskildekrönikan. Han konkluderar av denna, att krönikan »ikke vurderer Knud negativt«. ¹⁸ Konklusionen faller, när orden »magna confessione cordis« enligt Passio betyder, att han bekände sina fel och överträdelser och förökade ångerns välförtjänta lön. En betydelse av dessa ord, i vilken en auktoritet i fråga om tidens latinska språk som Saxo även instämt. Han har känt de av Carsten Breengaard förtigna orden i Passio och skriver: Kung Knud »gjorde ved bitre Taarer Bod for svundne Dages Synd og vandt gavnlig Angers gode Løn«. (Jørgen Olriks övers.) I grund och botten faller Carsten Breengaards tolkning av Roskildekrönikan redan, när Roskildekrönikans ord om en ny och ohörd lag innebär ett politiskt maktövergrip. Den faller även, när krönikan säger, att han *tvingade* folket att betala en »nefgjald«.

^{15a} Vitae sanctorum danorum, s. 104.

¹⁶ Scriptores minores I, s. 126–127.

¹⁷ Saxo, Gesta danorum ed. Müller-Velschow, s. 592–594; ed. Olrik-Ræder, s. 328. I det följande Saxo I och Saxo II. C.B., s. 54, 131.

¹⁸ C.B., s. 56, 65.

Den andra källan, som enligt min mening till en eftervärld bevarat tradition och uppfattning, att kung Knud varit en våldshärskare och tyrann, är den isländska Knudsagan i Knytlingasagan.

Carsten Breengaard medger, att jag har rätt i, att Knudsagens framställning av kung Knud på en rad punkter avviker väsentligt från Odenselitteraturen. Han undviker emellertid att anföra något exempel härpå. Han förklarar endast, att dessa avvikelser inte betyder, att den isländska sagan representerar en tradition, som är opåverkad av kyrklig uppfattning av kung Knuds kungadöme. Redan 1946 skall Gustav Albeck i sin avhandling »Knytlinga« med rätta ha framhåvt, att i sagan förekommer flera »enkeltræk«, som visar en direkt avhängighet av Odenselitteraturen. Detta referat av Albecks uppfattning är oriktigt. Albecks slutsats av de »enkeltræk« han anför är endast, att »*Muligheden* (min kursiv.) af, at Knudsagaens Forlæg har Forbindelse med den Tradition, som afspejler sig i den ældste Odenselitteratur, maa siges at være til Stede«. Han finner väl också någon likhet mellan Ailnoth och sagan. »Men ellers er Ailnoth og Knudsagaen forskellige, direkte Forbindelser mellem dem synes udelukket».¹⁹ När Carsten Breengaard finner, att »kong Knud netop kristeligt var noget særligt og bemærkelsesværdigt«, skulle man gärna ha sett anföras belegg härför. Slutsatsen av hans undersökning av Knudsagan blir, att »Curt Weibulls opfattelse af Knytlinga må, ligesom hans tolkning af Roskildekrøniken, afvises«. Det kan inte nekas, att om Carsten Breengaards framställning skulle vara riktig, så skulle denna hans slutsats också vara riktig. Men är den riktig? Svaret torde bli ett Nej.

I sagan är Knuds kungagärning en helt annan än i Odenselitteraturen. Sagan har, liksom Roskildekrøniken, intet att berätta om hans kyrkliga och religiösa strävanden, intet om hans fromhet. Om detta senare har den, vad Albeck i avhandlingen »Knytlinga« än säger, endast några allmänna fraser.

Kung Knud inleder i sagan sin kungagärning med en förklaring: I motsats till min broder Harald, som var mild och blid, skall jag bli en »hård hvæssesten«. På ett ting i Halland krävde han mer än lagen stadgade. En bonde, en ledare för bönderna, förklarade, att bönderna inte ville låta pålagga sig hårdare bördor än lagen stadgade. Under hot om att förbjuda bönderna att låta sina djur beta i de skogar, som han sade sig äga, genomdrev han dock sina krav. »I detsamma«, säges i sagan, »blev den bonde dräpt, som mest hade talat mot kungen«. Även i

¹⁹ Albeck, G., Knytlinga, s. 124; C.B., s. 131.

Skåne genomdrev han sina krav. Här genom hot om att förbjuda bönderna att fiska i Öresund, som han påstod vara sin egendom.²⁰

Ett i sagan utmärkande drag för kung Knud är att han inte tåler någon opposition. När han låter fängsla sin broder Olof, säges i sagan, att det stod så stor skräck om kungen, att ingen tordes handla mot hans order. Inte heller, säges i sagan, att någon dristade sig tala emot kungen, när han fällde domar över dem, hög eller låg, som brutit den mot England samlade ledungen. Samma förhållanden mellan kung Knud och hans undersåtar framgår även av sagans berättelse om honom och den vackra prästfrun.

Ailnoth berättar, att kung Knud undgick den osedlighet, som utmärker flera kungar, ja, till och med Salomon; han föraktade frillors okyska famn. Sagan berättar däremot, att han inte, vilket kristligt var än värre, föraktade en gift kvinnas famn. Helgonkungen var på ett stort gille och såg där en kvinna, som var gift med en präst och var så vacker, att han nästan inte sett någon vackrare kvinna. Han sade sin förtroendeman, att han skulle ordna så, att prästfrun var i sängen hos honom om natten. Ingen torde tala eller handla mot hans vilja och hans befallning blev utförd. Kvinnan låg i sängen, när helgonkungen var avklädd och steg upp i sängen. Han avstod från samlag, men inte av fromhet utan av rädsla för Guds straff. Han är tyrannen, som inte tål någon opposition. Sagan har även ett yttrande, som den med rätt eller orätt tillskriver hans broder Olof. »Jag vet mången i kung Knuds liv, som rikligt kan bevisa, att han aldrig blev ett helgon».²¹

Carsten Breengaards slutsats av sin analys av Roskildekrönikan och Knudsagan blir, att alla berättande källor, »om end på forskellig måde, afspejler den opfattelse, at Knuds kongedømme var en helgen værdig».²² Slutsatsen är ohållbar.

Brister vidlåder Carsten Breengaards analys av Roskildekrönikans berättelse om Knud den helige. Brister vidlåder också hans analys av dess berättelse om Erik Ejegod.

Den enda regeringshandling, som Roskildekrönikan tillskriver Erik Ejegod, är att han påfann många fördärvliga och orättfärdiga lagar, »leges iniquas et iniustas».²³

Orden är de skarpast fördömande, som medeltidslatinet känner. Carsten Breengaard finner också, att krönikans värdering av Erik Ejegod är rent negativ. Men, säger han, det är »næppe Erik Ejegods rigspolitiske

²⁰ Sögur Danakonunga, ed. af Petersen C., och Olsen E., kap. 28.

²¹ Ibid., kap. 42, 43, 31, 66.

²² C.B. s. 132.

²³ Scriptores minores I, s. 25.

indsats, der vurderes, men derimod hans antastelse af Roskildekirkens kår«. Han finner det också »overordentlig let at vise, at Eriks regeringsperiode betød en afgørende svækkelse af Roskildekirken i det kirkelige magt- og prestige-kapløb«. Bevisen härför är emellertid endast antaganden. Ett av dessa antaganden är »opbygningen af Knudskulten i S:t Albanskirken i Odense«. Klart är, att med denna, säger Carsten Breengaard, »var der sat en udvikling i gang, som hurtigt kom til at true Roskildekirkens traditionelt tætte relation til kongeslægten«. Ett annat antagande är, att »Erik Ejegods placering af ærkesædet i Lund har næppe heller gavnet hans omdømme i Roskilde«. Med Asker i Lund som biskop och med Erik som kung skall det ha skett en fundamental förändring av det kyrkliga maktförhållandet i Danmark. Kung Erik Ejegods äktenskap med Thrugotten (Sven Thrundsens släkt) Bodil var tidigare endast känt genom en uppgift hos Saxo. Han uppger, att hon var kärleksfull mor för Eriks frillor och därigenom vann ett härligt eftermäle. I Carsten Breengaards avhandling blir detta äktenskap av rikshistorisk betydelse. Asker, som även var en Thrugott, kom genom detta äktenskap »så tæt på magtens kærne, at den hidtidige begunstiggelse af Roskilde hurtigt lod sig bryde«. Carsten Breengaard utgår från att svågrarna, kungen och biskopen, samarbetade, inte motsatsen, något som inte är helt ovanligt. Källor för denna hans uppfattning saknas inte helt. Men de är svaga. Markus Skeggjasons dikt om Erik Ejegod är en lovsång. Uppgiften i *Necrologium* är en nekrolog. Historieskrivare och nekrologförfattare har i alla tider tillskrivit kungar bragder som är andra personers verk.

Carsten Breengaard fortsätter med andra antaganden. »Formodentlig har Erik i løbet af sine år som konge yderligere udsat Roskildekirken for en vis økonomisk reduktion«. Biskopssätets mynträtt »synes« sålunda ha gått förlorad. Då det inte är möjligt att konstatera de av Passio omtalade kung Knuds gåvor, är det närliggande att »antaga«, att de kan vara indragna av Erik Ejegod. Carsten Breengaards slutsats av dessa många antaganden blir: »Med disse for Roskildekirken direkte og indirekte negative konsekvenser af Erik Ejegods kirkepolitik, må der siges at være givet en rimelig baggrund for krønikens stærkt negative vurdering« av Erik Ejegod.²⁴

En virvel av lösa antaganden år 1982 kan aldrig väntas ge en rimlig bakgrund för Roskildekrönikans negativa värdering av Erik Ejegod under

²⁴ C.B., s. 66; C.B. s. 275 tillåter sig en lustighet. Han skriver: »Fra 1158« (då Absalon blev biskop i Roskilde) »begynder unægtelig opfyldelsen af den gamle drøm, som også Roskildekrøniken har, om Roskilde som landets centrale bispestæde, ærkesædet indbefattet... og udviklingen fyldbyrdes i 1177, hvor ærkesædet reelt blev placeret som annex til Roskilde«.

åren omkring 1140. Man får inte en mera än 800-årig källa att tala genom spekulationer i vår tid.

5.

Vi vänder oss till frågan om kung Valdemars och de danska biskoparnas inställning till den påvliga schism, som inträdde år 1159.

I historisk forskning finns ett oftergivligt krav: Alla efter kritisk analys användbara källor skall användas. Inga uppgifter i dessa får förtigas. Hur ställer sig Carsten Breengaard till detta krav?

Vid påvevalet 1159 ansåg sig två kardinaler vara lagligen valda. Den ene tog namnet Alexander III, den andre namnet Viktor IV. För biläggande av denna påvliga schism sammankallade kejsar Fredrik Barbarossa ett kyrkomöte till Pavia att sammanträda i januari år 1160. Kung Valdemar, de danska biskoparna och andra danska andliga var bland de sammankallade. Kung Valdemar skall enligt Carsten Breengaard ha sänt en gesant, »formodentlig» sin kansler Radulf till Pavia. En sida längre fram blir »formodentlig» ett faktum. Radulf blir kungens representant vid kyrkomötet. Hans namn skall också enligt Carsten Breengaard finnas under kyrkomötets encyklika. Båda uppgifterna är oriktiga. Det finns ingen uppgift, att Radulf bevistat kyrkomötet.²⁵ Hans namn finns inte under kyrkomötets encyklika. Den ende kände representeranten för Danmark är biskopen i Ribe.

Om kung Valdemars inställning till denna påvliga schism under åren 1160–1161 föreligger inte mindre än fem källor. Tre av dessa är samtida, två nära samtida. Av de förra är den första en encyklika, en rundskrivelse om kyrkomötet, utfärdad av de andliga vid mötet. Den andra är ett brev från kejsar Fredrik Barbarossa av år 1160. Den tredje är en berättelse om ett nytt kyrkomöte i Lodi år 1161. Berättelsen härrör från den i Lodi hemmahörande historikern Acerbus Morena. De nära samtida källorna är annalnotiser under år 1162 i *Chronica Regis Coloniensis* och *Annales Palidenses*.²⁶

I encyklikan från kyrkomötet i Pavia säges, att kyrkomötet erkänt den av Fredrik Barbarossa gynnade Viktor IV såsom påve. Kung Valdemar har genom *legat och brev* (min kursiv.) gett sitt samtycke härtill. Biskopen i Ribe har varit närvarande och gett sitt samtycke, heter det i encyklikans underskrifter. I sitt brev av år 1160 uppger Fredrik Barbarossa, att

²⁵ Den enda källan för Radulfs sändefärd till kejsar Fredrik Barbarossa är Saxo. Saxo I, s. 775 och II, s. 439. Saxo låter i denna kejsaren för Radulf omtala kyrkomötet i Pavia. Kung Valdemars legat till kyrkomötet är okänd.

²⁶ Hänvisningar om var dessa källor är tryckta i min Saxo, s. 248.

Danmark lyder under Viktor IV. Acerbus Morena berättar, att på kyrkomötet i Lodi upplästes *brev* (min kursiv.) bland andra från kung Valdemar. I alla dessa brev sade sig kungarna själva med alla sina land och de förut nämnda ärkebiskopar, abbotar och prostar vilja erkänna Viktor IV såsom påve och herre. I annalnotiserna heter det i den ena, att kung Valdemar ännu en gång erkänt Viktor IV såsom påve; i den andra, att detta skett liksom vid den första och andra synoden, varmed tydligen avses kyrkomötena i Pavia och Lodi.

Det är en sällsynthet, att en händelse i nordisk historia under äldre medeltid är omvittnad av så många samtida eller nära samtida källor. En analys visar, att källorna härrör från fem personer och är samstämmade. Jag drog slutsatsen, att kung Valdemar redan åren 1160–1161 erkänt Viktor IV och sålunda redan under dessa år varit schismatisk. Av andra källor framgår, att han varit det även år 1162 och följande år.

Carsten Breengaard polemiserar mot denna min slutsats och förfäktar en annan uppfattning. I första hand vilar hans uppfattning på subjektiva antaganden. Han anser sig efter 800 år veta vad som »utvivlsomt» är bakgrunden för att kung Valdemar utsänt en dansk gesant till kyrkomötet i Pavia. Bakgrunden är, att kung Valdemar inte kan ha haft något intresse av att avvisa den kejserliga hänvändelsen och att hans möjligheter att överhuvud kunna bilda sig en »fornemmelse» av schismen var avhängig av precisa informationer från kyrkomötet. Slutsatsen av dessa antaganden blir: »Intet berettiger således til at forklare den danske politiske deltagelse (i Paviamötet) med andet end ønsket om at sikre sig orientering om skismaets politiske og kirkelige karakter».²⁷ Slutsatsen stämmer inte med källorna och saknar alla källbelägg. Den är endast Carsten Breengaards personliga uppfattning.

Först och främst möjliggöres emellertid Carsten Breengaards uppfattning av kung Valdemars inställning till den påvliga schismen genom att han, här som tidigare, förtiger en del av källmaterialet. Utsagon i encyklikan från kyrkomötet i Pavia, att kung Valdemar genom *brev* samtyckt till erkännandet av Viktor IV tappas bort. Dess existens förtiges. Brevet visar dock, något som Carsten Breengaard förnekar, »officiel dansk støtte til Victors papat». Även kejsar Fredrik Barbarossas uppgift i ett sitt brev, att Danmark lydde under Viktor IV, förbigås med tystnad. Brevet omtalas överhuvud inte i hela avhandlingen. Tystnad gäller ytterligare Acerbus Morenas berättelse om kung Valdemars *brev* till kyrkomötet i Lodi 1161, i vilket han säger sig vilja erkänna Viktor IV såsom påve. Det enda, som Carsten Breengaard har att säga om

²⁷ C.B., s. 281.

kyrkomötet i Lodi är, att den tyskviktorianska propagandan skall ha tagit kung Valdemars ursäkt för uteblivande från mötet som ett uttryck för anslutning till mötets beslut. Carsten Breengaards fullständiga tystnad om kung Valdemars brev till mötet i Lodi möjliggör hans uppfattning, att inte minst detta möte skall demonstrera, »at den danske holdning i denne første periode (av schismen) var afventende og orienterende og uden aktiv støtte til nogen af parterne».²⁸ Denna fullständiga tystnad gäller slutligen även uppgifterna i annalerna från år 1162 om kung Valdemars erkännande av Viktor IV som påve.

Sammanfattar jag det här sagda blir resultatet: Carsten Breengaard har i frågan om kung Valdemars inställning till den påvliga schismen under åren 1160–1161 försyndat sig mot oeftergivliga krav i historisk forskning. Han har förtigit källställen av avgörande betydelse. Han har därigenom misslett läsarna av sin avhandling.

Så långt om grundvalarna för Carsten Breengaards uppfattning om kung Valdemars inställning till den påvliga schismen. Han stannar emellertid inte härmed i sin framställning av Danmark och den påvliga schismen. Han söker fastställa även de danska biskoparnas inställning till den påvliga schismen. Endast två källställen omtalar detta. Den ena är encyklikan från kyrkomötet i Pavia. Enligt denna har biskopen i Ribe samtyckt till mötets beslut att erkänna Viktor IV såsom påve. Carsten Breengaard ser i detta källställe kejserlig propaganda. Han skriver: »De kejserlige kirkepolitikeres og historikeres identifikation mellem deltagelse og politisk accept, et i politiske sammenhænge ikke ualmindeligt kneb, må naturligvis forstås som et banalt led i denne demonstration». Något bevis eller ens en antydning om att denna allmänna sats haft någon betydelse i fråga om uppgifterna om Valdemars och Ribebiskopens inställning till Paviamötets beslut saknas helt. Utan att kunna åberopa en enda positiv källa och med bortseende från alla befintliga samtida och nära samtida källor, skriver Carsten Breengaard: »Der er efter min mening intet, der berettiger en antagelse af dansk skismatisk holdning i betydningen aktiv tilslutning til Viktor IV fra starten i 1159–1160. Situationen i Danmark har utvivlsomt generelt været præget af ønsket om orientering med undtagelse af Eskil, der har ønsket officielt at bekende sig til Alexander III».²⁹

Det andra källstället om de danska biskoparnas inställning till den påvliga schismen härrör från ingen mindre än ärkebiskop Eskil, »parti-gænger» kallar Carsten Breengaard honom här. Den föreligger i

²⁸ C.B., s. 283.

²⁹ C.B., s. 282–283.

Herbertus berättelse om Eskil i Clairvaux. I denna uppger Eskil, att fem (av hans sju) biskopar under schismen bröt kyrkans enhet (anslöt sig till Viktor IV). Biskop Elias i Ribe, skall han ha sagt Herbertus, var »detta ondas upphovsman och försångare«. Uppgiften stämmer synnerligen väl med att Elias står som undertecknare av encyklikan från Pavia. Men Carsten Breengaard förkastar den. Anklagelsen har framkommit »mange, mange« år senare än händelsen och förekommer inte överbevisande är hans korta motivering.³⁰

I sin polemik mot min uppfattning i fråga om kung Valdemars inställning till den påvliga schismen gör Carsten Breengaard ett stort nummer av, att jag inte genomfört en tendensundersökning av de tyska källorna. Jag har endast framhållit, att dessa källor, i motsats till Saxos berättelse, är samtida eller nära samtida. Carsten Breengaards anmärkning kan emellertid förefalla vara av betydelse. Orsaken till att en dylik tendensundersökning saknas i min avhandling är emellertid uppenbar. Källmaterial, som ger ett säkert resultat i denna fråga, saknas.

Den tendensundersökning av de tyska källorna, som Carsten Breengaard själv söker genomföra, vilar, som han själv uppger, på en »förmodan«. Om »Danmarks primære politiske funktion i relation til kejseren er«, som han antar, »at tjene dennes propaganda over for de europæiske stormagter, så er det oplagt, at benyttelsen af periodens tyske kilder er stærkt problematisk, idet disse dermed må formodes at have en stærk politisk interesse i at postulere en dansk loyalitet langt ud over, hvad der nødvendigvis er dækning for«. »Från denna förmodan«, som på följande sidor blir ett faktum, drar Carsten Breengaard slutsatsen, att »muligheden for at de tyske kilders intention er kejserens forherligelse på samme måde, som Saxos var Valdemars og Absalons forherligelse, synes ikke at foreligge for Curt Weibull«.³¹

För många läsare av Carsten Breengaards avhandling torde denna slutsats förefalla slående riktig. Men den strandar ohjälpligt på de av Carsten Breengaard förtigna brev, som kung Valdemar sänt till kyrkomötena i Pavia och Lodi. I dessa har han erkänt Viktor IV såsom påve. Dessa brev kan näppeligen vara diktade av en kejsarlig propaganda. Allra minst kan detta vara fallet med det i encyklikan från Pavia omtalade. Man visste i Pavia att encyklikan skulle nå även till Danmark. Den har även bevisligen nått dit. Saxo har känt och begagnat den. Jag ansåg det under detta förhållande uteslutet, och anser det fortfarande uteslutet, att encyklikan kan innehålla helt lögnaktiga uppgifter om kung

³⁰ Weibull, Lauritz, En samtida berättelse. Scandia IV, s. 281; C.B., s. 282.

³¹ C.B., s. 275, 281.

Valdemars brev och om biskopens i Ribe samtycke till erkännandet av Viktor IV:s papat. Höga andliga, patriarker, ärkebiskopar och biskopar kunna väl inlåta sig på kejserlig propaganda, men så grov propaganda, som Carsten Breengaard tillskriver dem, torde vara dem helt främmande. Inte heller Fredrik Barbarossas ord, att Danmark lyder under Viktor IV kan gärna vara diktade. Man kan inte gärna påbörda honom att fara med osanning. Det samma gäller historikern Morenas uppgifter. Det finns ingen anledning misstro honom, när han, hemmahöranda i Lodi, säger att på kyrkomötet därstädes upplästes brev från kung Valdemar, i vilket denne sade sig vilja erkänna Viktor IV som påve. En lös förmodan om kejserlig propaganda är bakgrunden för Carsten Breengaards förtigande av källmaterial och för hans framställning av kung Valdemars inställning till den påvliga schismen år 1159.

Ännu några ord till förklaring av kung Valdemars inställning till den av Fredrik Barbarossa gynnade schismatiska påven Viktor IV. Sedan 1130-talet och senast i Merseburg år 1152 hade de danska kungarna hyllat den tyske kejsaren som sin länsherre. En av kung Valdemars första regeringshandlingar var också att genom en beskickning till kejsaren anhålla om investitur på riket och stadsfästelse av sitt val till Danmarks kung. Kejsaren, som rustade för ett krigståg till Italien, mottog av sändebuden edig förpliktelse, att kung Valdemar inom fyrtio dagar efter hans återkomst från Italien skulle infinna sig vid hans hov och av honom mottaga administrationen av sitt rike och avlägga trohetsed. Dessa, den samtida Rahewins uppgifter, har betvivlats. De bekräftas emellertid ofrånkomligt av att kung Valdemar kort tid efter kejsarens återkomst från Italien i augusti 1162 infann sig vid hans hov och av »kejsarens hand mottog sin krona och blev hans man«. Danmark var i kung Valdemars tid en tysk vasallstat. Mångåriga tronstrider hade försvagat landet. Venderna hade grundligt förhärjat det. Kung Valdemar har näppeligen, även om han velat, kunnat göra annat än följa sin länsherres ställningstagande i den påvliga schismen och inte riskera sin investitur. En våldsam överskattning av Danmarks makt och ställning i Europa ligger bakom tron, att Danmark kunnat inta en självständig ställning i påveschismen.

6.

I min avhandling om Saxo undersöker jag i kapitlet »Brytningen mellan kung Valdemar och ärkebiskop Eskil« Saxos framställning av orsakerna till att Eskil levde i landsflykt under vissa år av 1160-talet.

I denna undersökning utgår jag från påven Alexander III:s båda stadsfästelsebrev på Vengs klostres förändring till cistercienserkloster från

något av åren 1166-1167. Påvens brev till kung Valdemar fastslår, att denne i den påvliga schismen åtminstone någon tid under förra hälften av 1160-talet varit schismatisk. Vid den tid, då påvebrevet skrevs, har han emellertid återvänt till kyrkans enhet. Av påvens båda brev framgår ytterligare, att Eskil levat i landsflykt, berövat sitt ärkebiskopsämbete, och att hans återvändande till Danmark varit beroende av kung Valdemar. Den slutsats, som jag i övrigt drog av dessa påvebrev var, att de ställer Eskils återvändande till Danmark i ett helt nytt sammanhang. Det står i dem i beroende av kung Valdemars inställning till den påvliga schismen. En undersökning härav gav till resultat, att kungen redan under påveschismens första år haft en schismatisk inställning. Slutsatsen blev, att brytningen mellan kung och ärkebiskop var förorskad härav.³²

Denna min uppfattning har, som Carsten Breengaard säger, varit bestämmande för i stort sett alla senare behandlingar av denna fråga. Själv har han en annan uppfattning. Något som är helt naturligt, då han i motsats till mig betraktar de tyska källornas uppgifter, även de i dem omtalade kung Valdemars brev till kyrkomötena i Pavia och Lodi, som kejserlig propaganda.

Sin polemik mot min uppfattning inleder Carsten Breengaard med att jag skall ha låtit »Alexanders påstand om Valdemar fra midten af 1160'erne tolke motiverne til den landflygtighed, der begyndte flere år tidligere. Anderledes udtrykt kan man sige, at det er problematisk at slutte fra positionerne i 1165-1167 til positionerne i 1160-1161«.³³ Självfallet har jag inte gjort mig skyldig till något så ovetenskapligt, som Carsten Breengaard här tillvitar mig.

I sin polemik mot min uppfattning söker Carsten Breengaard uppvisa, »hvad det var i parternes (Eskils och Valdemars) handlinger, der konkret udfordrede den anden«. Han griper härför till Saxo. »Så vidt jeg kan se«, skriver han, »må der her tillægges Saxos beretning om Occos genindtræden som biskop i Slesvig en afgørende betydning« ... Og problemet ved Occo var *ikke*, at han var Victoriner (anhängare av Viktor IV), men at han som indsat af ærkebiskoppen i Hamburg-Bremen i henhold til pavebullen af 27. maj 1133, udtrykte en afvisning af Eskils stilling som ærkebiskop. Som vi har set, var en anerkendelse af Occo for Eskil ensbetydande med en anerkendelse af Hamburg-Bremens kirkelige overhøjhed over Danmark«. Han är så övertygad av detta sitt antagande, att han säger: »Når man har anvendt antagelsen af eksistensen af et dansk skismatisk parti eller af en skismatisk indenrigs-kirkepolitisk holdning i

³² Weibull, Curt, Saxo, s. 242.

³³ C.B., s. 281.

Danmark i året 1161–62 til at bekræfte påstanden om, at det var kongens skismatiskhed, der drev Eskil i landflygtighed, må det afvises. Der er intet her, der kan ændre ved antagelsen af, at det først og fremmest var Occo-sagen, der motiverede Eskil til et brud med Valdemar.³⁴

Något källbelägg för denna uppfattning har Carsten Breengaard inte anfört. Den är, som han själv säger, ett hans antagande, en personlig konstruktion. Han tillägger Saxos berättelse en »afgørende betydning«, men förbiser, att Saxo inte med ett ord omtalar, att Occo insatts som biskop i Slesvig av Hamburg-Bremen, eller att Hamburg-Bremen haft något att göra med hans återinträdande som biskop därstädes under början av 1160-talet. Om Occos återinträdande som biskop i Slesvig finns endast en källa. Denna är Saxos *Gesta danorum*. Problemet med Occo är här rakt motsatt det som Carsten Breengaard gör gällande. Problemet är, att Occo var »Victoriner«, var schismatiker. Saxo skriver: »Under allt detta, hade Occo, vilken på grund av sin schismatiskhet under den förut omtalade påvestriden måst nedlägga sitt biskopsämbete, återfått sin värdighet av Octavianus (Viktor IV) och efter att ha vunnit kungens gunst satt sig i besittning av Slesvigs biskopsstol; men Eskil bannlyste i sin nitälskan för rättrogenheten denne kyrkans förbrytare och hans anhang mitt under gudstjänsten och uppretade härigenom i hög grad kungen«. På två andra ställen återvänder Saxo till Occo-frågan. På det ena säger han, att biskopen Esbern i Slesvig begett sig utomlands och fallit i en sjukdom. »När Occo hörde detta, återtog han med fullmakt av Octavianus (Viktor IV) det biskopssäte, som han en gång innehaft och falskligen kallats biskop«. På det andra stället låter Saxo Eskil säga: »Kung Valdemar hade brottsligen inlåtit sig med den schismatiske biskopen och därigenom gett motståndarna av den kyrkliga enheten ett fördömligt tillhåll«.

Saxos *Gesta danorum* är väl ingen helt tillförlitlig källa. Dess uppgifter bör i regel endast godtas, om de bestyrkas av andra källor. Carsten Breengaard godtar dock Saxos uppgifter: att kung Valdemar accepterat Occo som biskop i Slesvig och dennes förbindelse med påven Viktor IV.³⁵ Sin vana trogen förtiger han i detta sammanhang Saxos alla övriga uppgifter såväl att den schismatiske påven tillsatt Occo som biskop i

³⁴ C.B., s. 285, 288.

³⁵ Saxo I, s. 764, 773; II, s. 435, 438. Orden »biskopssäte, som han en gång innehaft och falskligen kallats biskop« torde åsyfta något eller några av åren 1145–1157. »Occo episcopus« har bevittnat en av kung Erik Lam utfärdad urkund från 1145, men av okänd orsak har han mist sitt ämbete något av åren före 1157–1158. En av kung Valdemar utfärdad urkund från något av dessa år bevittnad av en rad biskopar och bland dem »Osbernus Slesvicensis«. *Diplomatarium danicum*, I:2, nr. 91, 120. C.B., s. 285.

Slesvig som den schismatiskhet, som Saxo låter Eskil tillägga kung Valdemar genom gynnandet av Occo.

Historisk forskning har att välja mellan Carsten Breengaards av källor obestyrkta antaganden från år 1982 och Saxos av andra källor bestyrkta utsago. Utan tvekan väljer jag detta senare.

7.

Utmärkande för Carstens Breengaards avhandling är en oräknelig mängd antaganden och liknande begrepp. Dessa möjliggör för honom att med lätthet vinna önskade resultat. En av sina höjdpunkter når dessa begrepp i den del av avhandlingen, som behandlar brytningen mellan kung Valdemar och ärkebiskop Eskil. Här skriver han om kung Valdemars färd till konciliet i S:t Jean de Losne år 1162: »Det er efter min mening en rimeligt begrundet hypotese, at det under disse specielle omstændigheder (at den danske og svenske kirkes primas, der ikke mindst efter 1157 jo ikke var en hr. hvemsomhelst for kejseren) ikke mere var muligt for Valdemar at holde, hvad man i vore dage ville kalde en lav profil. Hvis Valdemar ikke skulle udfordre den kejserlige velvilje, hvad fortiden havde belært om kunne være farligt, var han tvunget til personligt at demonstrere, at Danmarks udenrigspolitik ikke var styret af en person (ärkebiskop Eskil), der for kejseren var selve den institutionaliserede formindskelse af 'hans rige og hans krone'«. ³⁶ Carsten Breengaard glömmer här bort, att kung Valdemars personliga inställelse i S:t Jean de Losne ofrånkomligt var en vasalls färd till sin länsherre för att av dennes hand mottaga sin krona och bli hans man. I Saxos redogörelse härför finner Carsten Breengaard ytterligare ett element, »der meget vel kan have en vis rimelighed for sig. Det drejer sig om oplysningen om, at det under forhandlingen blev aftalt, at kongens efterfølger (søn) skulle være frit stillet til at opsigte lensforholdet«. ³⁷ Ett dylikt avtal torde vara helt unikt i länsförhållandenas historia. Det motsäges även direkt av Fredrik Barbarossas ihärdiga kamp att få Knud att erkänna sitt vasallskap, om vilket den samtida Saxo berättar. ³⁸

Carsten Breengaard kan i sin avhandling göra en och annan god kritisk iakttagelse. Men han är, som framgår av vad i denna uppsats redovisats, ingen källkritisk historiker. I sin historieskrivning utgår Carsten Breengaard från en på förhand fastslagen uppfattning, något som är lätt att upptäcka. Liksom sin läromästare Niels Skyum-Nielsen i

³⁶ C.B., s. 288.

³⁷ Saxo I, s. 443; II, s. 780; C.B., s. 289.

³⁸ Saxo I, s. 465; II, s. 531.

boken om Stockholms blodbad, förtiger Carsten Breengaard därvid källmaterial, som talar emot denna uppfattning. Han bekräftar den med antaganden och förmodanden.

Erik Arup har fällt de berömda orden om historieskrivningen före det 13. århundradet: »Problemet her er kun det at digte over kendsgerninger, der virkelig kan udsondres af kilderne som tilforladelige, over dem alle, ikke imod dem og ikke udover dem«. Problemet är inte att dikta över antaganden, förmodanden och hypoteser – stundom, med förtigande eller bortförklaringar och i direkt strid med samtida källor.

Exkurs

Carsten Breengaard har gjort en god iakttagelse, när han upptäckt en rasur i Liber daticus den 10. juli. Han finner av den, att det inte kan positivt hävdas, att det inte där stått en text om de båda kungarna Knud och Erik.

Upptäckten är dock inte så fullt säkerställd, som man skulle önska. Carsten Breengaard konstaterar väl, att pergamentet i Liber daticus fol. 65v är »markant tyndere end den øvrige del af fol. 65. Dette forhold kan rimeligvis kun skyldes *rasur*«. Han säger däremot obestämt, att »det synes (min kursiv) da også muligt at skelne enkelte uidentificerbare bogstavrester af den tidligere og senere gennem rasur fjernede tekst«. Läsaren stannar i viss tvekan: Finns dessa bokstavsrester och finns de i de tre rader, som efter den utraderade texten på fol. 65v lämnades fria för nekrolognotiser. En efterprövning synes mig önskvärd. En något nedsatt synförmåga har hindrat mig att själv utföra en dylik.

Som inte sällan är fallet, har den vackra upptäckten förlett upptäckaren till viss överdrift. Det i Liber daticus den 10. juli utraderade är oläsligt. Man vet sålunda inte ens om Liber daticus ursprungligen haft en text om de båda kungarna. Carsten Breengaard menar dock, att sannolikheten härför må anses vara »overordentlig stor«. Motiveringen är, »at der oprindeligt har været en tekst i nekrologienotitsfeltet og at Liber daticus som forlæg for sine nekrologienotiser har benyttet Memoriale fratrum«. Motiveringen är inte stark. En annan motivering synes mig ha lika eller större sannolikhet. Notisen i Memoriale fratrum om de båda kungarna är berömmande: Kung Knud säges ha varit domkyrkans förste grundare: Kung Erik genom driftigt arbete ha av påven utverkat palliet åt vår kyrka. Begynnelsebokstaven i Knuds namn är tecknad i rött, vilket visar, att hans dödsdag i Lund firats som stor kyrklig festdag. Trots detta har notisen, om den överförts, utraderats och sedan återinförts med tillägg av en lovsång över kung Knud, som är hämtad från Odenselittera-

turen och Pseudo-Cyprianus och med ett tillägg om kung Erik: »vir prudens et strenuus«. Vid den tid då Liber daticus upplades, var Roskildekrönikan känd i Lund. Under inflytande från den, kan en utraderad notis om de båda kungarna ha innehållit något, som man funnit missvisande eller diskrediterande för dem. I reaktion häremot kan Memoriale fratrum notis om kung Knud ha i den nya texten utbyggts med en lovsång om kung Knud och med ett tillägg om kung Erik. Notisen i Liber daticus är av utgivaren C. Weeke tidsatt till andra tredjedelen av 1100-talet, av Lauritz Weibull till sista tredjedelen av samma århundrade. Den är sålunda skriven något tidigare eller samtidigt med att Saxo sätter in med sin polemik mot Roskildekrönikan.³⁹

Man kan förmoda och finna sannolikt. Någon säkerhet står härav inte att vinna. Ett ofrånkomligt faktum kvarstår dock. Man vet ingenting och kommer aldrig att veta någonting om det ursprungligen funnits en notis i Liber daticus om kung Knud och kung Erik. Av den nuvarande Liber daticus-texten den 10. juli kan dock ett faktum av betydelse utvinnas. Begynnelsebokstaven i Knud den heliges namn är i Liber daticus inte som i Memoriale fratrum tecknad i röd färg eller som notisen om Erik Emune på annat sätt utmärkt. Hans dödsdag har i Lunds domkyrka inte längre högtidlighållits som stor kyrklig fest.

En annan överdrift, som väl även står i samband med Carsten Breengaards upptäckarglädje. Han skriver: »Udgangspunktet for Weibulls syntese er en analyse af forholdet mellem *Memoriale fratrum* og *Liber daticus*. Denne analyse er indiskutabelt artikels centrum, det hvormed hele syntesen står og falder«. ⁴⁰ Självfallet är denna analys av vikt. Men Carsten Breengaard förbiser, att i Lauritz Weibulls artikel också finns andra centrala analyser. Annars skulle artikeln aldrig kunnat ha fått den »gigantiske inspiration«, som Carsten Breengaard tillskriver den.

De äldsta litterära källorna till Harald Héns historia är tre brev till honom från påven Gregorius VII. I hög grad intresserar Carsten Breengaard sig för dessa brev, framför allt för brevet av den 19 april 1080. Påven skriver i detta, att han erfarit, att Edert folk »giver præsterne skylden for stærke udsving i årstidernes temperatur, stormvejrs forstyrrelser og alle mulige legemlige sygdomme«. Påven anser, att detta »i højeste grad burde forbydes under straf af apostolisk banlysning« och pålägger kungen med apostolisk myndighet, »at I ganske udrydder

³⁹ C.B., s. 31, 33, Weeke, C., s. 172; L.W., s. 86.

⁴⁰ C.B., s. 16.

denne fordærvelige uskik i Eders rige og ikke yderligere fordrister Eder til at udsætte præster og gejstlige, hvem I skylder ære og ærbødighed for slig skændig beskyldning«. Påven har även erfarit, att Harald Hén »handler ugudeligt med hensyn til kvinder, der af samme grund ved en lignende ubillighed er kendt skyldige i kraft af en umenneskelig og barbarisk skik«. Han »farer frem med dødsstraf mod disse uskyldige kvinder«.⁴¹

I sin tolkning av detta påvens brev gör Carsten Breengaard sig skyldig till våldsam överdrift och lösa förmodanden. Påven karaktäriserar i sitt brev folkets försyndelser mot präster och andliga endast som »fordærvelige uskik« och »skændig beskyldning« och menar, att de som gjort sig skyldiga härtill, borde bannlysas. Brevet har inte ett enda ord om, att präster och andliga, som Carsten Breengaard säger, utsatts för »forfølgelse« eller för »særdeles alvorlige repressalier« eller »afstraffelse«. Om detta skriver Carsten Breengaard: »Mens det af brevet fremgår, att kvinderne er blevet dødsdømt, konkretiseres præsternes straf ikke direkte, hvoraf vi formodentlig kan slutte, at disse ikke blev straffet med henrettelse. Hvilke afstraffelser, der så var tale om, kan ikke siges konkret, men hverken lemlæstelse af præster eller ødelæggelse af kirker kan anses for usandsynligt«. Tydligt har det helt undgått Carsten Breengaard att i påvens brev inte omtalas någon bestraffning av präster och andliga. Carsten Breengaards förmodanden stanner inte härmed. Han menar också att, »af den fremstilling, Gregor giver, kan der ikke være nogen tvivl om, at den pågældende afstraffelse af præster og kvinder er forløbet inden for samfundets institutioner og i overensstemmelse med dets normer ... Den samfundsinstitution, forfølgelsen er blevet kanaliseret igennem, kan utvivlsomt kun være *de lokale ting*, og da ofret for 'forbrydelsen' er samfundet, formodentlig herreds- eller endog lands-ting«.⁴²

Carsten Breengaard har utan spår av källkritik godtagit underrättelserna i påvens brev. Brevet ger honom upplysningar om »den konkrete situation for kirke og menighed under Harald Héns kongedømme«? Det ger honom en bakgrund för framställningen av helgonkungen, Knud den helige. Denna brist på kritik torde ha sin förklaring av att Carsten Breengaard menar, att påvens underrättelser om förhållandena i Danmark »utvivlsomt« härrör från den klerk, som han i ett tidigare brev begärt skulle sändas till Rom. Man vet inte om Harald Hén sänt någon klerk till Rom – en begäran härom från år 1077 har han inte villfarit – och det är föga sannolikt, om så varit fallet, att han sänt en klerk, som hade

⁴¹ Diplomatarium danicum, I, 2 nr. 20.

⁴² C.B., s. 117.

den oförmånliga uppfattning av hans kungadöme, som påven gör gällande.

Med detta sista må förhålla sig hur som helst. Det hade varit önskvärt, att Carsten Breengaard i sammanhang med detta påvens brev och sina egna förmodanden gett sina läsare kunskap även om de två danska litterära källorna till Harald Héns historia. I den ena av dessa, Ailnoths helgonlegend om kung Knud, framställer författaren Harald Hén som den av danska folket älskade lagstiftaren. Folket berömmar och prisar honom som fredens och den offentliga frihetens fader på grund av de lagar han gett dem. Den andra danska källan, Roskildekrönikan, har en ännu mera berömmande uppfattning av Harald Hén. Ingen dansk kung har av Roskildekrönikans författare karaktäriserats i så höga toner som Harald Hén. Han säges ha varit den ypperste av män (*vir optimus*) och den rättfärdigaste regent (*rector iustissimus*). Orden är de högst berömmande, som medeltida latin känner. Han är även en demokratisk kung. Skogarna i Danmark hade helt tagits i besittning av stormännen. Han befälde, att de skulle vara gemensamma för allt folket.⁴³

Dessa två danska källor är sent nedskrivna; Ailnoths helgonlegend någon gång under tiden 1104–1125, snarast 1104–1117; Roskildekrönikan först under slutet av 1130-talet. Men de är inte värdelösa. De återger den kyrkliga tradition, som levde om Harald Hén i två kyrkliga centra, Odense och Roskilde. Det märkliga är, att denna kyrkliga tradition inte bevarat något om vad påven har att berätta om »fordärvelige uskik« eller om »skændige beskyldninger« mot präster och andliga, än mindre om Carsten Breengaards många förmodanden.

Carsten Breengaard förtiger den tradition av Harald Héns kungadöme, som levat i två danska kyrkliga centra. Han godtar däremot kritiklöst och med tillsats av förgrovande förmodanden den bild, som påven Gregorius på grund av någon hörsägen tecknat i det fjärran Rom. Denna senare bild blir bakgrunden för hans panegyriska teckning av Knud den helige.

Två andra reflexioner. Trots att Magnus Nielsen i *Liber daticus* säges »vara frejdad av dygd (*virtus*)«, skall enligt Carsten Breengaard *Liber daticus* »*reducere* honom betydeligt«.⁴⁴ Motiveringen härför är, att Magnus Nielsen i *Memoriale fratrum* är ställd främst bland de i Hammarslaget stupade, men i *Liber daticus* är ryckt ned efter de andliga. Carsten Breengaard misstar sig. Tydligt var detta normalt i kyrkliga dokument

⁴³ *Vitae sanctorum*, s. 90; *Scriptores minores*, s. 23.

⁴⁴ C.B., s. 38.

vid tiden omkring 1145. I ett annat kyrkligt dokument, notitien om Eskils gåvor till kapitlet i Lund från år 1145, är även två andra kungaättlingar ryckta ned efter de andliga.⁴⁵

Om Erik Emune säges i *Liber daticus* att han hållit riket i sin hand med sitt principats högsta maktfullkomlighet: »Tenens regnum cum summa sui principatus potentia«. Skarpt motsatta tolkningar av dessa ord har gjorts gällande. Enligt Lauritz Weibulls tolkning är Erik Emune i dessa ord karakteriserad som »målsman för en kungamakt, frigjord från all hänsyn, som den medeltida tyrannen«. Carsten Breengaards mening är, att orden »uden mindste tvivl må være ment som en hyldest«. Det följer härav, att i motsättning till L.W:s upfattning »*Liber daticus* og Roskildekrönikens vurdering af Erik Emune er så motstridende, at det må anses for udelukket, at de kan være båret af samme person«. ⁴⁶ Avgörande för tolkningen är några ord i Roskildekrönikan om biskop Vilhelm. I dessa säges om denne: Mäktig till själs- og kroppskrafter, full av iver, nedkämpade han världens mäktiga och skonade i sin vrede ingen: »Impetuosus et qui sola uirtute corporis, debellaret potentes, at animi uirtute nullique parens iratus«, ⁴⁷ »Potentes« hör till dem, som biskop Vilhelm nedkämpade. Orden i *Liber daticus* kan inte vara en hyllning av Erik Emune. De är skrivna av någon, som anslutit sig till hans fiender.

I första kapitlet av sin avhandling tillskriver Carsten Breengaard, Lauritz Weibull att använda en något speciell form för »silentioslutning«. ⁴⁸ Uppfattningen är så uppenbart oriktig, att den inte kräver något bemötande.

⁴⁵ *Diplomatarium danicum*, I:2, nr. 88.

⁴⁶ L.W., s. 90, 91; C.B., s. 42, 22, 51.

⁴⁷ *Scriptores minores*, s. 22.

⁴⁸ C.B., s. 21.